Streszczenie rozprawy doktorskiej

Justyna Kamińska
Tytuł rozprawy: „Architektura zespołu klasztornego Dominikanów pw. św. Jakuba w Sandomierzu od roku 1226 do końca XV wieku"
Promotor: Prof. dr hab. Marek Walczak
Data przygotowania streszczenia: 31.05.2023

Praca jest poświęcona średniowiecznej architekturze zespołu klasztornego Dominikanów w Sandomierzu. Jest on zabytkiem klasy europejskiej, wyróżniającym się zwłaszcza jako przykład wczesnego zastosowania cegły do budowy świątyni i wschodniego skrzydła klasztornego oraz z uwagi na zachowany zespół wysokiej klasy XIII-wiecznych dekoracji ceramicznych. Przeprowadzona przez autorkę analiza zachowanych średniowiecznych struktur architektonicznych pozwoliła wykazać, że były one wznoszone w wielu fazach i z udziałem warsztatów budowlanych o różnej proweniencji. Zidentyfikowano liczne nieregularności oraz cezury budowlane, stanowiące świadectwo przerw w budowie spowodowanych wrogimi najazdami oraz problemami konstrukcyjnymi napotykanymi w trakcie prac. Pozwoliło to podważyć utrwalony w literaturze przedmiotu pogląd o jednorodnym charakterze architektury kościoła i wschodniej części klasztoru.

Jest bardzo prawdopodobne, że pierwsza faza prac, rozpoczęta wkrótce po przybyciu dominikanów na Wzgórze Świętojakubskie w roku 1226, obejmowała, oprócz wzniesienia domniemanej tymczasowej zabudowy drewnianej (być może zlokalizowanej na wschód od przyszłego klasztoru), wytyczenie zasięgu nowej świątyni i tworzących z nią czworobok skrzydeł klasztornych oraz rozpoczęcie budowy cellarium, tzw. piwnicy o jednym filarze. Piwnica została założona na planie kwadratu na południowym krańcu planowanego skrzydła wschodniego. Była częściowo zagłębiona w lessie i murowana wyłącznie z cegieł, a docelowo miała posiadać dwa aneksy – od strony wschodniej i południowej – których jednak nigdy nie zrealizowano. Warsztat odpowiedzialny za budowę mógł być wcześniej związany z klasztorem Dominikanów w Krakowie. Niedługo później przystąpiono do prac nad nową świątynią, rozpoczynając, na co wskazują wyniki kierowanych przez autorkę interdyscyplinarnych badań, od części nawowej. Do budowy zaangażowano warsztat oraz architekta o wysokich kompetencjach i doświadczeniu w pracy z budulcem ceglanym. W pracy postawiono hipotezę, że zespół ten mógł się wywodzić z okolic Jerichow w Starej Marchii. Korpus nawowy, wzniesiony w formie stropowej bazyliki, odbiega pod względem typologicznym od rozwiązań stosowanych w architekturze mendykanckiej Polski i Europy w 2. ćwierci XIII wieku. W pracy przedstawiono hipotezę, że wybór takiego typu przestrzennego, spotykanego często w rejonie Jerichow, był podyktowany kształtem niezbyt długiej działki budowlanej, którą mieli do dyspozycji bracia, a rezygnacja ze sklepień pozwoliła na zredukowanie wolumenu filarów międzynawowych i uzyskanie jak największej przestrzeni dostępnej dla wiernych. Wtórnie użyte w fundamentach ściany wschodniej korpusu nawowego bloki kamienne pochodzą być może z zachodniej partii kościoła przeddominikańskiego, rozebranej, aby można było tymczasowo dostawić do niej nowy korpus nawowy. Równolegle prowadzono prace nad

przylegającą do cellarium częścią klasztoru. Mniej więcej na przełomie lat 40. i 50. XIII wieku do prac przy wznoszeniu bazyliki dołączył warsztat strycharski, który wykonał oprawę portalu głównego, większości okien korpusu nawowego i okien piętra wschodniego skrzydła klasztoru, a także dekoracje przegrody chórowej (jej fundamenty odkryto podczas badań archeologicznych w ramach kierowanego przez autorkę projektu badawczego) oraz ceramiczne płytki posadzkowe (reliefowe i inkrustowane). Autorka wywodzi formy zdobień zastosowanych w Sandomierzu z tradycji produkcji ceramicznych płytek posadzkowych, które zyskały wielką popularność w Małopolsce i okolicznych regionach ok. połowy XIII wieku. Warsztat pracujący przy kościele św. Jakuba, posiadający wysokie kompetencje zarówno techniczne, jak i artystyczne, mógł wywodzić się z Krakowa, gdzie prowadził prace m.in. w klasztorze Dominikanów. W końcowych fazach budowy korpusu nawowego jakość murowania stawała się wyraźnie niższa, co można tłumaczyć drugim najazdem tatarskim na Sandomierz (1259/1260 r.), a w jego konsekwencji bliżej nieokreślonymi zniszczeniami, rozproszeniem warsztatu i trudną sytuacją materialną konwentu. Około połowy XIII wieku przystąpiono również do budowy prezbiterium w formie wydłużonego prostokąta, początkowo niesklepionego, które wznosił warsztat lokalny o niezbyt wysokich umiejętnościach. Typ długiego chóru znany był już wówczas z realizacji mendykanckich terenu Śląska i Mazowsza, a budowę podobnej, choć większej konstrukcji prowadzili dominikanie w Krakowie. Nieregularny przebieg murów obwodowych prezbiterium (widoczny w planie oraz w przekroju uzyskanym z modelu cyfrowego) może wynikać z wtórnego „wpasowania" tej struktury pomiędzy już istniejące skrzydło klasztoru i korpus nawowy oraz z obudowania nim kościoła przeddominikańskiego. Od połowy XIII wieku przeważającą część składu warsztatów budowlanych pracujących na Wzgórzu Świętojakubskim stanowili murarze i strycharze o lokalnej proweniencji, na co wskazują m.in. formy portali w przyziemiu wschodniego skrzydła klasztornego. Początkowo bardziej ambitny projekt założenia klasztornego po najazdach tatarskich został zredukowany i skrzydło południowe (zachowane dziś jedynie w partii fundamentowej) wzniesiono bliżej kościoła, niż to planowano pierwotnie. Na przełomie XIII i XIV wieku powstała dzwonnica dostawiona do zachodniej elewacji korpusu nawowego, której biforyjne otwory okienne są zbliżone formalnie do tych znanych z kapitularza klasztoru krakowskich predykantów. W późnym średniowieczu (w bliżej nieokreślonym momencie) przeprowadzono we wschodnim skrzydle klasztornym prace, które objęły wzmocnienie przyporami jego elewacji wschodniej i południowej, a także przemurowanie elewacji zachodniej. Ostatnim etapem średniowiecznych prac budowlanych w sandomierskim kompleksie było wzniesienie, prawdopodobnie w XV wieku, zachodniego skrzydła klasztoru, z którego do dzisiaj zachował się odcinek północny. Widoczny w elewacjach wątek gotycki z zendrówkami oraz relikty otworów okiennych i portalowych są bliskie późnogotyckiej architekturze ceglanej Sandomierza.

Sandomierski zabytek nie znalazł wielu naśladownictw w późniejszych realizacjach (zarówno mendykanckich, jak i innych). Najwięcej odniesień udało się wskazać dla dekoracji ceramicznej korpusu nawowego (choć raczej wykluczono bezpośrednie związki warsztatowe). Dotyczyły one zarówno formy portalu głównego (którą powtórzono w nieco zmienionej redakcji m.in. w kościele Dominikanów w Poznaniu), jak i nowatorskiego rozwiązania w postaci ceramicznych fryzów montowanych w elewacjach (które zastosowano w formie fryzu z motywem lilii heraldycznej w kilku kolejnych kościołach polskiej prowincji dominikanów).

Efektem przeprowadzonej w pracy analizy porównawczej było odrzucenie przez autorkę powszechnej w literaturze przedmiotu tezy o związkach warsztatowych pomiędzy sandomierskim kościołem Dominikanów a architekturą terenów Północnych Włoch, czy szeroko rozumianej „Lombardii". Główne kierunki, z których przybywali twórcy sandomierskiego założenia, to Stara Marchia, tereny Małopolski oraz (w mniejszym stopniu) Śląsk. Na decyzje o ich zaangażowaniu wpływ miała w pewnym mierze zapewne polska prowincja zakonna, ale także fundator i kolejni dobroczyńcy konwentu. Biskup Iwo Odrowąż mógł być w jakimś stopniu zaangażowany w pierwszy etap prac, ale zmarł już w roku 1229. Kolejną znaną z historycznych przekazów postacią jest fundatorka, księżniczka piastowska Adelajda. W pracy zaproponowano alternatywne odczytanie daty śmierci Piastówny podanej w inskrypcji na jej płycie nagrobnej jako rok 1240 oraz wskazano na jej możliwy związek z pracami budowlanymi prowadzonymi przy korpusie nawowym. Być może inicjatorem wykonania dla korpusu bogatego programu dekoracji ceramicznych o ciekawej ikonografii był biskup Prandota, nazywany w źródłach „ojcem dominikanów". Nieokreślone bliżej działania budowlane w obrębie kompleksu przeprowadzono również dzięki wsparciu królowej Jadwigi i Władysława Jagiełły. Być może obejmowały one usunięcie wtórnych sklepień prezbiterium oraz prace naprawcze w obrębie wschodniej części klasztoru.

Po pierwszych dziesięcioleciach prężnego rozwoju, sandomierski konwent zaczął stopniowo tracić na znaczeniu, co znalazło swoje odzwierciedlenie w coraz niższej jakości kolejno realizowanych części kompleksu architektonicznego. Istotny kontekst dla tego zjawiska stanowiło przeniesienie miasta Sandomierz ze Wzgórza Świętojakubskiego w nowe miejsce w wyniku lokacji z roku 1286 przeprowadzonej przez księcia Leszka Czarnego, a także powstanie w 2. połowie XIV wieku w obrębie murów nowego miasta drugiego kościoła i klasztoru dominikańskiego. Funkcjonowanie konwentu na Wzgórzu Świętojakubskim było w późniejszym średniowieczu ściśle związane z jego peryferyjną lokalizacją oraz koniecznością konkurowania o wiernych z drugim klasztorem i licznymi innymi świątyniami Sandomierza (w tym przede wszystkim kolegiatą). Jedną ze strategii wdrożonych przez zakonników, pozwalającą przyciągnąć do świątyni wiernych, którzy mogli zapewnić wsparcie finansowe niezbędne dla funkcjonowania konwentu był rozwój kultu fundatorki, księżniczki Adelajdy, której nagrobek w postaci tumby mieścił się w prestiżowej lokalizacji „in medio ecclesiae". Źródło dochodów stanowiły też należące do zakonników ziemie (winnice, ogrody) i nieruchomości (młyny, łaźnia), a ponadto organizowane w kościele i klasztorze pochówki świeckich.

J. Kamińska

Podpis doktorantki

Podpis promotora

Summary of the doctoral dissertation

Justyna Kamińska
Title of the dissertation: "Architecture of the Dominican monastery complex of St. James in Sandomierz from 1226 to the end of the 15th century"
Supervisor: Prof. dr hab. Marek Walczak
Date of the preparation of the summary: 31.05.2023

The dissertation is dedicated to the topic of medieval architecture of the Dominican monastery complex in Sandomierz. It is a monument of European class, distinguished especially as an example of the early use of brick in the construction of the church and the eastern wing of the cloister, and due to the preserved complex of high-class 13th-century ceramic decorations. The author's analysis of the preserved medieval architectural structures showed that they were erected in many phases and with the participation of construction workshops of various provenance. Numerous irregularities and construction cutoffs have been identified, testifying to interruptions in construction caused by hostile incursions and by structural problems encountered during the works. This made it possible to undermine the view established in the literature on the homogeneous character of the architecture of the church and the eastern part of the cloister.

It is very likely that the first phase of works, started shortly after the arrival of the Dominicans to St. James Hill in 1226, included, apart from erecting the alleged temporary wooden buildings (perhaps located to the east of the future cloister), marking out the range of the new church and the wings forming a quadrilateral *claustrum* and the commencement of the construction of the cellarium, the so-called single pillar basement. The basement was erected on a square plan at the southern end of the planned eastern wing. It was partly sunk in loess and built exclusively of bricks, and ultimately it was supposed to have two annexes – from the eastern and southern sides – which, however, were never implemented. The workshop responsible for the construction could have been previously associated with the Dominican convent in Kraków. Shortly afterwards, work began on the new church, starting, as indicated by the results of the interdisciplinary research led by the author, from the nave part. A workshop and an architect with high competence and experience in working with brick were involved in the construction. The author hypothesized that this team could have originated from the vicinity of Jerichow in the Old March. The nave, erected in the form of a ceiling basilica, differs typologically from the solutions used in the Mendicant architecture of Poland and Europe in the second quarter of the 13th century. The paper presents a hypothesis that the choice of such a spatial type, often found in the area of Jerichow, was dictated by the shape of a not very long building plot that was at the disposal of the friars, and the resignation from the vaults allowed to reduce the volume of inter-nave pillars and obtain the largest possible space available for the faithful. Stone blocks reused in the foundations of the eastern wall of the nave may have come from the western part of the pre-Dominican church, demolished so that a new nave could be

temporarily added to it. At the same time, work was carried out on the part of the monastery adjacent to the cellarium.

Around the turn of the 40s and 50s of the 13th century, the work on the construction of the basilica was joined by a plasterwork workshop, which made the framing of the main portal, most of the windows of the nave and the windows of the eastern wing of the cloister, as well as the decorations of the choir partition (its foundations were discovered during archaeological excavations as part of a research project led by the author) and ceramic floor tiles. The author derives the forms of decorations used in Sandomierz from the tradition of the production of ceramic floor tiles, which gained great popularity in Małopolska and the surrounding regions around the middle of the 13th century. The workshop at the church of St. James, possessing high technical and artistic competences, could have come from Kraków, where it carried out works, among others, in the Dominican convent. In the final stages of the construction of the nave, the quality of the masonry became clearly lower, which can be explained by the second Tatar invasion of Sandomierz (1259/1260), and as a consequence, unspecified destruction, the dispersion of the workshop and the difficult financial situation of the convent.

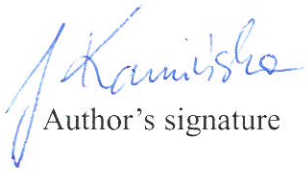
Around the middle of the 13th century, the construction of the presbytery in the form of an elongated rectangle, initially not vaulted, was started. It was built by a local workshop with not very high skills. The type of the long choir was already known from the Mendicants' realizations in Silesia and Mazovia, and the construction of a similar, though larger structure was being carried out by the Dominicans in Kraków. The irregular course of the perimeter walls of the presbytery (visible in the plan and in the cross-section obtained from the digital model) may have resulted from the secondary "fitting" of this structure between the already existing wing of the monastery and the nave, and from enclosing the pre-Dominican church with it. From the middle of the 13th century, the majority of the construction workshops working on the St. James Hill were bricklayers of local provenance, which is indicated, among others, by forms of portals on the ground floor of the eastern cloister wing. Initially, a more ambitious project of the monastery foundation after the Tatar invasions was reduced and the southern wing (preserved today only in the foundation part) was erected closer to the church than originally planned. At the turn of the 13th and 14th centuries, a bell tower was added to the western façade of the nave, the biforated window openings of which are formally similar to those known from the chapter house of the Dominican convent in Kraków. In the late Middle Ages (at an unspecified moment), works were carried out in the eastern wing of the cloister, which included strengthening its eastern and southern facades with buttresses, as well as rebuilding the western facade. The last stage of medieval construction works in the Sandomierz complex was the erection, probably in the 15th century, of the western wing of the cloister, of which the northern section has been preserved to this day. The Flemish bond visible in the façades and the relics of window and portal openings are close to the late-Gothic brick architecture of Sandomierz.

The monument in question did not find many imitations in later realizations (both mendicants and others). Most references were made to the ceramic decoration of the nave (although direct workshop connections were rather excluded). They concerned both the form of the main portal (which was repeated in a slightly changed edition, among others, in the Dominican church in Poznań) and the innovative solution in the form of ceramic friezes

mounted in the facades (which was used in the form of a frieze with a motif of a heraldic lily in several other churches of the Polish Dominican Province).

The result of the comparative analysis carried out in the dissertation was the author's rejection of the thesis, common in the literature on the subject, about the relationship between the workshop of the Dominican church in Sandomierz and the architecture of Northern Italy, or broadly understood "Lombardy". The main directions from which the builders of the complex came to Sandomierz were Stara Marchia, Lesser Poland and (to a lesser extent) Silesia. The decisions on their involvement were probably influenced to some extent by the Polish monastic province, but also by the founder and successive benefactors of the convent. Bishop Iwo Odrowąż may have been involved in the first stage of the work to some extent, but he died already in 1229. Another figure known from historical records as the founder, the Piast princess Adelaide. The paper proposes an alternative interpretation of the date of Piastówna's death given in the inscription on her tombstone as the year 1240 and indicates her possible connection with the construction works carried out at the nave. Perhaps the initiator of a rich program of ceramic decorations with interesting iconography was Bishop Prandota, called in the sources "the father of the Dominicans". Unspecified construction activities within the complex were also carried out thanks to the support of Queen Jadwiga and Władysław Jagiełło. Perhaps they included the removal of the secondary chancel vaults and repair work within the eastern part of the monastery.

After the first decades of dynamic development, the convent in Sandomierz began to gradually lose its importance, which was reflected in the increasingly lower quality of the successively implemented parts of the architectural complex. An important context for this phenomenon was the transfer of the city of Sandomierz from St. James Hill to a new place as a result of the location in 1286 carried out by prince Leszek the Black, as well as the construction in the second half of the 14th century within the walls of the new city of the second Dominican church and cloister. The functioning of the convent on St. James Hill in the later Middle Ages was closely related to its peripheral location and the need to compete for believers with the other convent and with numerous other churches in Sandomierz (including, above all, the collegiate church). One of the strategies implemented by the friars to attract the faithful, who could provide financial support necessary for the functioning of the convent, was the development of the cult of the founder, Princess Adelaide, whose tombstone was located in the prestigious location "in medio ecclesiae". Other sources of income were lands (vineyards, gardens) and real estate (mills, baths) belonging to the friars, as well as secular burials organized in the church and cloister.

Author's signature